

PREHİSTORİK İNSANIN BESİN KAYNAKLARI

Dr. Güner SOYLU

BESİN KAYNAKLARININ KULLANILMASI. Prehistorik devirlerde yaşayan insanların temel düşünce ve eylemleri, hiç kuşkusuz, beslenebilmeleri için gerekli besin maddelerini nereden ve nasıl sağlayacakları sorunu üzerinde yoğunlaşıyordu. Sorunun kendisi de, Paleolitik dönemde, besinin elde edilmesinde zorunlu olarak kullanılan teknolojilerin nispeten ilkel ve yetersiz bir düzeyde bulunması nedeniyle avcılık ve toplayıcılığa; Neolitik dönemde ise, avcılığın yerini hayvanların evcilleştirilmesi, toplayıcılığın yerini de yabancı bitkilerin evcilleştirilmesi almasıyla ilkel üretime dayalı bir ekonomik faaliyet modeli içinde çözümleniyordu. Avcı-toplayıcı gruplar avlayacakları hayvanların ardından oradan oraya konar-göçer bir yaşam tarzını ister istemez benimserlerken, ilkel üretim de, insanları yerleşik bir yaşam tarzına zorluyordu. Paleolitik dönemlerde yaşayan insanlar çevrelerinde en doğal biçimiyle zengin besin kaynaklarına, buzul çağının yenilebilir bitkisel ve hayvansal besin depolarına sahip olmalarına karşın, az önce de belirtildiği gibi, teknolojilerinin yetersizliği, bilgi ve deneyim birikiminin henüz belli bir düzeye erişmemiş olması nedeniyle bu kaynakları 'yeniden üretmeden' olduğu gibi tüketiyordu. Neolitik devrim prehistorik insanın yaşamına, özellikle beslenme tarzına ve teknolojisine olağanüstü yenilikler getirmişti. Artık bundan böyle o, bitkisel ve hayvansal besin kaynaklarını hesapsızca, olduğu gibi tüketmeyecek, hatta ilkel birikime yolaçabilecek biçimde yeniden üretebilecektir. Prehistorik insanın besin kaynaklarını bitkisel ve hayvansal besin kaynakları olmak üzere iki bölümde ele alabiliriz.

BITKİSEL BESİN KAYNAKLARI. Buzul Çağında, yeryüzünün buzullarla kaplı olmayan alanları zengin bitki kuşakları ve türleriyle çevrelenmiş bulunuyordu. Bu dönemin toprak dolgularından sağlanan çiçek

tozları ve bitki tohumlarının analizleri (pollen analysis) bize söz konusu dönemin bitki örtüsü (flora) ve bitkisel besin kaynakları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu analiz sonuçlarının ışığında, prehistorik insanın günümüz insanı gibi beslenmesinde bitkisel besinlere -bitki kökü, ot, sebze, meyva vb.- geniş ölçüde yer verdiğini anlayabiliyoruz.

Prehistorik insanın bitkiyle de beslendiğine dair en güvenilir belge, Çin'deki Cho-Kou-Tien mağarasının alt Pleistosen dolguları içinde ele geçen *Karaağaç* cinsinden bir ağacın bezelye iriliğindeki tohumları olmuştur. Kırılp yenebilir olan bu tohumların besin değeri oldukça fazladır (Chazney, 1936: 14-5). Bu konuda başka bir belge de yurdumuzdan, Karain mağarasının (Antalya) üst Pleistosen dolguları içinden ortaya çıkartılmıştır. *Dağdağ* diye bilinen ve nohut iriliğinde meyvaları olan bu bitki tohumlarının üst Paleolitik dönemde yaşayan insanlar tarafından tüketildiği anlaşılmaktadır (Kökten, 1963: 80).

Hollanda'nın Pleistosen ve Buzul-Sonu (Post Glacial) ile yaşlandırılan dolguları içinden ele geçen çiçek tozlarının analizleri sonucu, prehistorik devirlerde burada yaşayan insanların hayvansal besinlerine yenebilir hangi bitkisel besin türlerini katuklarını ortaya koymaktadır. Bunlardan türleri belirlenen Cevizgillerden *Ceviz* (*Jugland cinerea*); Huşaçagıgillerden *Fındık* (*Carylus sp.*); Sirgenlerden *İspanak* (*Atriplex poulum L.*); Kuzukulağıgillerden *Çoban Dağcağı* (*Polygonu sp.*); Dügünçiçeğıgillerden *Yabani Üzüm* (*Clematis vitalba L.*); Gülgillerden *Muşmula*, *Kayın*, *Kiraz*, *Erik*, *Vişne*, *Badem*, *Şeftali* vb. Ayrıca *Sü Cevizi* (*Tropa natans L.*), *Devdikeni* (*Cordus nutans L.*), *İhlamur* (*Tilia sp.*); Asmagillerden *Üzüm* (*Vitis cf. silvetris Gmel.*), *Maydanöz* (*Petroselinum segutum Koch.*), *Glüvey Feneri* (*Physalis alkekengi*), *Yabani Yasemen* (*Solanum dulcamara*), *Kestane* (*Castanea vulgaris*), *At Kestane-i* (*Aesculus spinossima*); *Çay* (*Theaceae*), *Kızılcık* (*Cornus sanguinea L.*), *Armut* (*Pyrus sp.*), *Yabani Erik* (*Prunus spinosa L.*), *Yabani Marul* (*Sonchus sp.*), *Böğürtlen* (*Rubus*) bugün bile bitkisel besinlerimiz arasında yer almaktadır (Pearson, 1964: 53-90).

Mezolitik dönemin arkeolojik dolguları içinden ele geçen bitki kalıntılarının analiz sonuçları da oldukça ilginçtir. Buna göre, mezolitik insanın da bitkilerden geniş ölçüde yararlandığını anlayabiliyoruz. Örneğin, *fındık* ve benzeri kabuklu besinleri topluyorlardı.

Fındık türü, Boreal dönemde Orta Avrupa'da oldukça yaygındır. Aynı şekilde *Sarı Su Nilüferi* tohumlarının da besin olarak tüketildiği anlaşılmaktadır. Besin değeri fazla olduğu bilinen bu tohumların Holmegaard yerleşim yerinde (Mezolitik) Maglemosian insanları tarafından bir yere 250 gr. kadar depo edildiği görülmüştür. Teviec'deki Tardenosien (Mezolitik) mutfak kalıntılarında kömürleşmiş bir halde *Yabani Armutlar* bulunmuştur (Clark, 1965: 48).

İngiltere'deki Star Carr mezolitik yerleşim yerinin arkeolojik dolgularından *Sarı Nilüfer Çiçeğinin* (*Nuphar lutea*), *Adi Kamışın* (*Phragmites communis*) ve *Su Toncasının* (*Menyanthes trifolita*) dövülüp yenebilecek olan kuru kökleri bulunmuştur. Gene aynı yerleşim yerinde besin değerleri oldukça fazla *Sirgen'in* (*Chonopodium album*), *Kuzukulağı'nın* (*Rumex*) *Karanfilgillerden* *Stellaria media'nın*, *Çoban-değneği'nin* (*Polygonum aviculare*) kalıntıları ele geçmiştir. Ayrıca besin değeri Lahananın iki, üç katı olan *Isırgan Otu'nun* (*Urtica dioica*), *Söğüt ağacının* yaprakları ile *Dağ Dişbudagının* (*Sorbus aucuparis*) kalıntılarında anlaşılacağı gibi, yukarıda sıralanan bitki türleri Star Carr mezolitik insanları tarafından beslenmek amacıyla tüketilmişlerdir (Clark, 1954: 13).

Neolitik dönemde yenebilir bitki türlerinin oldukça zenginleştiği görülmektedir. Orman bitkilerinden *Palamut*, *Kayın ağacı* meyvası, *Fındık*, *Çakal Eriği*, *Akdiken meyvası*, *Akgürge fıstığı*, *Çilek*, *Böğürtlen*, *Ahududu*, *Kestane*, *Fasulye* bu arada sayılabilir. Bilindiği gibi bu dönemde tahıl da evcilleştirilmiştir. Bunlar arasında *Buğday*, *Arpa*, *Ak darı* (*Panicum miliaceum*), *Kaplıca* (*Triticum spelte*), *Yulaf* (*Avena sativa*), *Çavdar* (*Secale cereale*) en belli başlılarıdır. Bu arada *Mercimek* (*Lens esculenta*), *Bezelye* (*Pisum sativum*), *Keten tohumu*, *Haşhaş* (*Papaver somniferum*), *Ak Kazayağı*, *Yabani Zeytin*, *Çoban Değneği*, *Elma*, *Üzüm*, *Yabani Mersin*, *Çay Üzümü*, *Yemen Safranı*, *İncir*, *Baklagillerden Fasulye* ve *Mercimek* de geniş ölçüde tüketilmektedir (Clark, 1965: 59-61; 108).

HAYVANSAL BESİN KAYNAKLARI. Prehistorik insanın beslenmesinde en önemli rolü hiç kuşkusuz hayvansal besinler oynamıştır. Prehistorik insan, çevresinde zengin bir hayvanlar alemi (fauna) bulmuştur. Bu da kendi içinde Omurgasızlar (Invertebrates), Omurgalılar (Vertebrates); Omurgalılar da Balıklar (Pisces), Kuşlar (Aves) ve Memeliler (Mammalia) olmak üzere sınıf ve alt-sınıflara ayrılmaktadır.

Omurgasızlar. İnsanın hayvansal besinlerinin oldukça önemli bir bölümünü her devirde Omurgasız hayvanlar oluşturmuştur. Bunlardan karalarda yaşayan *solucanları* (*Lumbricus* spp.), *büyük salyangozların* bazı türleri (*Helix* ve *Cepaea*), *kabuksuz sümüklü böceklerin* (*Avion limax*), ayrıca *tatlı su midyelerinin* birçok türleri, özellikle (*Unio*) türü, *küçük tatlı su istakozu* (*Astakus*), *Tespîh böcekleri* (*Oniscus*); *Ağustos böceği* (*Cole optera*) ve bunların kurtçukları, *kelebeklerin* ve *pervanelerin* kurtçukları, *arılar*, *karıncalar* beslenmek amacıyla tüketilen omurgasızlar sınıfında yaralan hayvanlardır.

Tropikal ve yarı-tropikal iklim kuşaklarında yaşayan omurgasızların türleri ve büyüklükleri diğer iklim kuşaklarında yaşayanlarından oldukça farklılık göstermektedirler. Öyle ki, bazı *Afrika salyangozları* (*Pila*) yarım kilo ağırlığında olabilmektedirler. *Achatina* gibi kabuklu büyük bir hayvanın besin olarak tüketildiği anlaşılmaktadır. *Çöl çekirgesi* de bu türden önemli bir besin kaynağıdır (*Cornwall, 1968: 105*). Kuzey Afrika'nın Capsian (mezolitik) mutfak kalıntılarından karada yaşayan *salyangozların* geniş ölçüde tüketildiğine dair izler ortaya çıkarılmıştır. Kayılarda ve nehir ağzlarında yaşayan denizel omurgasızlar tür olarak hem çeşit, hem de sayı olarak fazladır. *Istakoz* ve *Midye* gibi kabuklu hayvanlar kadar *Solucanlar*, *Deniz Kestaneleri*, üzerleri dikenli deniz hayvanları, *Ahtapot*, *Yengeç*, *Istakoz*, *Karides*, *Istiridyeye* (*Ostrea edulis*), *Tarak* (*Pecten*), *Midye* (*Mytilus*), *Şeytan Külüğü* (*Luccium*), *Deniz Salyangozu* (*Litorina*) prehistorik insan için çok değerli besin maddeleridir.

Omurgalılar (Vertebrates).

Balıklar (Pisces). Prehistorik devirlerden bu yana, insanların hayvansal besinlerinden önemli bir bölümünü balıklar oluşturmaktadır. Prehistorik devirlerde kesinlikle avlanıp yenen balıkların iskelet kalıntıları Pleistosen dolgular içinden günışığına çıkarılmış bulunmaktadır. Örneğin, İngiltere'nin Pleistosen dolguları içinden *Tatlı su Levreği*, *Turna*, *Ak balık*, *Gümüş*, *Ada balığı*, *Kızılkasat*, *Alabalık* gibi balıkların iskelet kalıntıları ele geçmiştir (*Charleworth, 1957: 791*). Fransadaki bazı mağaralarda tatlı sularda yaşayan balık türlerinden *Turna*, *Alabalık*, *Gümüş*, *Kefal*, *Sazan*, ve *Som* balığının iskelet kalıntılarına rastlanılmıştır (*Clark, 1965: 27*). Gene aynı şekilde, Pleistosenle yaşlı dolgular içinden *Som*, *Sazan*, *Ringa*, *Morina*, *Fok* balıklarının;

tatlı su balıklarından *Ak Çopak*, *Gelincik*, *Yayın* balıklarının; derin deniz balıklarından *Kefal*, *Morina*, *Yılan*, *Dil*, *Mezgit*, *Pisi*, *Köpek*, *Folya*, *Mersin*, *Vatoz*, *Orkinos* balıklarının da iskelet kalıntılarına rastlanılmıştır (Clark, 1965).

Kuşlar (Aves). Prehistorik insanın hayvansal besinlerinin bir bölümünü de kuşlar oluşturmuştur. Pleistosenle yaşıt arkeolojik dolgulardan ele geçen kuş iskelet kalıntıları arasından *Kartal*, *Balıkçıl*, *Turna*, *Kuşu*, *Keklik*, *Yabani Ördek*, *Şahin*, *Dalgıç*, *Martı*, *Atmaca*, *Pelikan* gibi kuşların türleri kesinlikle belirlenmiştir (Clark, 1965: 26-55). Sözkonusu türler arasında bugün bile av ve besin değeri yüksek olan kuşlar bulunmaktadır.

Memeliler (Mammalia). Prehistorik insanın hayvansal besinin en büyük bölümü Memeliler sınıfından gelmiştir. Memeliler et yada ot-obur oluşlarına göre bitki örtüsüne turmanıcı, saçrayıcı, koçucu, parçalayıcı, toprak altında oyuklar açıcı özellikleriyle uyum sağlamışlardır. Bundan başka, besi ve su kaynakları da memelilerin dağılımında önemli bir etken olmuştur. Ot-obur memeliler genellikle çayır ve otlakları, ağaçlık yerleri seçerlerken, et-obur memeliler de avlarını ot-obur memelilerden sağlayabilecekleri alanlara yayılmışlardır. Yeryüzünde geniş bir yayılım alanı gösteren Pleistosen memeliler faunası, iklim kuşaklarına göre şöyle dağılmışlardır:

a) Tundra Memelileri: *Ren Geyiği*, (Rangifer tarandus); kemirgenlerden *Lemming* (Lemmus spp.), çeşitli *tarla fareleri* (Microtus sp.), *Kutup tavşanı*; *Kar Tavuğu*, *Kazlar*; çeşitli *ötücü kuşlar*; *Kutup Tilkisi*, *Kurt*, *Sansar*, *Kutup Ayısı*, *Tüylü Mamut*, *Bizon*, *Yabani Atlar*, *Saiga Antilopu*; *Fok balıkları*. Ayrıca *Misk Öküzü*, *Tüylü Gergedan*, *İri İrlanda Geyiği* (Megaceros giganteus), *Porsuk* (Butzer, 1964: 138; Charlesworth, 1957: 811).

b) Yağmurlu Orman Memelileri: *Yırtıcı et-oburlar*; *Tilki*, *Sansar*, *Porsuk*; çeşitli *geyik türleri*; *Yabani Sığır* (Bos Primigenius), *Orman Bizonu*, *Ayr*; kuşlardan *Şahin*, *Baykuş*. Bu ormanlardan yaprakları belirli mevsimlerde dökülenlerde *Ala Geyik*, *Sığır*, *Bizon*, *Domuz*; *kemirgenlerin çeşitli türleri* (Butzer, 1964: 129).

c) Orta Kuşak, Otlak Bölgeleri Memelileri: *Bizon*, *Amerika Antilopu*, *Saiga Antilopu*, *Ceylan*, *Asya Yaban Eşığı* (Equus hemionus),

At: kemirgenlerden *Tarla Fare*si, *Sincap*, *Tavşan*, *Yabani Tavşan*; *Kurt*, *Çakal*, *Step Tilkisi*, *Sansar* (Butzer, 1964: 139).

d) Alt Kuşak Çıplak Bölgeler Memelileri: *Ceylan*, *Antilop*, *Yaban Eşeği* (*Equus asinus*), *Yabani Deve*, *Çakal*, *Sırtlan*, *Aslan*, *Leopar* (Butzer, 1964: 140).

e) Tropik Düzluk ve Ormanlık Bölgeler Memelileri: *Antilop*, *Ceylan*, *Zebra*, *Zürafa*, *Fil*, *Gergedan*, *Su Aygırı*, *Aslan*, *Leopar*, *Kaplan*, *Tapir*, *Okapi*, *Kançıl*, çeşitli *Anthropoid Maymunlar*, *Deve*, soyu sönmüş *Sivri dişli Kaplan* (Butzer, 1964: 141; Charlesworth, 1957: 817).

f) Alp Bölgesi Memelileri: *Alp Dağ Keçisi* (*Capra ibex*), *Dağ Keçisi* (*Rupicapra rupicapra*), *Alp Su Sığıanı* (*Arvicola nivalis*), kemirgenlerden *Alp Marmotu* (Charlesworth, 1957: 812).

Pleistosen memeliler faunasının günümüze kadar ulaşan kalıntıları genellikle dişler ve iskelet kemikleridir. Bunlar da jeolojik ve arkeolojik dolgular içinden çıkarılmaktadır. Bu dolguların verimliliği ise, buzul alanlarının dışında kalmalarıyla orantılıdır. Pleistosende memeli fauna kalıntılarının en bol bulunduğu yerler mağara dolgularıdır. Örneğin, Jermanovska mağarası (Polonya) 1.000 *Ayı*'nin iskelet artığını vermiştir. Wildkirchli mağarası da bir *ayı* mezarlığıdır. Kirkdale mağarasında 300 *Sırtlan*; Hohenstein'de 400 mağara *Ayısı*; Poletschnik mağarasında 1.4500 *Ayı*; Incenadamh'da 400'den fazla *geyik*; Petersfeld'de 640 *Geyik*, 870 *Kutup Tavşanı*; Gailenreuth'da 800 mağara *Ayısı*; Kesslerloch'ta 500 *Geyik*, 1.000 *kutup ve Alpin Tavşanı*; Ter Bryan'da 800 *Sırtlan*; Connstadt'da *Mamut* mezarlığı; Predmost'da 1.000'den fazla *Mamut*; Swabia'da 3.000'den fazla *Fil*; Balcorova mağarasında 16.000 *Lemming*; Gourdan yerleşim yerinde 3.000 *geyik*; Aurignac yerleşim yerinde 100.000 *At*'a ait iskelet kalıntıları ele geçmiştir (Charlesworth, 1957: 790). Adı geçen mağara ve yerleşim yerlerinden ele geçirilen böylesine çok hayvan iskelet kalıntılarının birikebilmesi, Pleistosenin onbinlerce yıllık süresi içinde prehistorik insanların bu hayvanları kuşkusuz beslemek amacıyla sürekli olarak tüketmeleri sonucudur. Star Carr (mezolitik) yerleşim yerinden de *Ala Geyik*, *dişi Karaca*, *İri Geyik* (*Megaceros*) *Öküz* ve *Domuz*'a ait çok sayıda iskelet kalıntıları bulunmuştur (Clark, 1954: 16). Neolitik dönemde ilkel tarım ve hayvanların evcilleştirilmesi faaliyetleri yanısıra, avcılık faaliyeti de prehistorik insanın beslen-

mesindeki önemli yerini korumaktadır. Örneğin, alt, orta ve üst Neolitik evrelerde Pont-Conthy, St. Aubin ve Neuchatel gibi neolitik yerleşim yerlerinden alınan örneklerle göre, avlanan-evcilleştirilen hayvan oranı şöyledir: alt Neolitikte avlanan hayvan % 29, evcilleştirilen hayvan % 71; orta Neolitikte avlanan hayvan % 45.1, evcilleştirilen hayvan % 54.9; üst Neolitikte avlanan hayvan % 27.6, evcilleştirilen hayvan % 72.4 oranındadır. (Clark, 1965: 50). Neolitik dönemde avlanan başlıca hayvan türleri, *Geyik, Ala Geyik, Yaban Sığırtı, Yabani Domuz, Kunduz, Yabani At, Bizon, Tavşan, Tilki, Kurt, Boz Ayı, Yabani Kedi, Su Samuru, Vaşak, Kutup Kedisidir* (Furon, 1966; Clark, 1965). Bu dönemde evcilleştirilmeye başlanan hayvanlar da sırasıyla *Köpek, Öküz, Domuz, Koyun, Keçi, Sığır ve At* tür.

SONUÇ. Prehistorik insanın bir anlamda "yemek listesi"ni sunmayı amaçlayan bu kısa incelemede, prehistorik insanın beslenmesinde temel kaynakları oluşturan bitkisel ve hayvansal besin türleri elden geldiğince mağara vb. yerleşim yerlerinde yapılan kazılar sonucu kısmen jeolojik, kısmen de arkeolojik dolgulardan ortaya çıkarılan maddi buluntulara dayandırılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, söz konusu türlerin prehistorik insanlar tarafından beslenmek amacıyla kesinlikle tüketilmiş olabileceği büyük bir olasılıkla varsayılabilir.

KAYNAKÇA

- Butzer, K.W.** 1964. Environment and Archeology. An Introduction to Pleistocene Geography. Aldine Publishing Co. Chicago.
- Chaney, R.W.** 1936. The Foods of Peking Man. *Scientific American*. XXV. 16: 14-16.
- Charlesworth, J.K.** 1957. The Quaternary Era. Vol. 2. Edward Arnold Publishers. London.
- Clark, J.G.D.** 1954. Excavations at Star Carr. An Early Mesolithic Site at Scamer near Scarborough, Yorkshire. Cambridge U.P. London.
- Clark, J.G.D.** 1965. Prehistoric Europe. The Economic Basis. Methuen Co. Ltd. London.

- Cornwall, L.W.** 1968. Prehistoric Animals and their Hunters. Faber and Faber. London.
- Furon, R.** 1966. Manuel de Préhistoire Générale. Payot. Paris.
- Kökten, -I.K.** 1963. Karain'in Türkiye Prehistoryasındaki Yeri. *Türk Coğrafya Dergisi*. XVIII-XIX. 22-3: 17-27. Ankara.
- Pearson, R.** 1964. Animals and Plants of the Cenozoic Era. Butterworths Ltd. London.